

IULIAN GRIGORIU, MA student
 Department of Philosophy
 University Dunărea de Jos, Galați

ELEMENTE DE EXISTENȚIALISM ÎN PROZA REALISTĂ
 A LUI MIRCEA ELIADE – NOAPTEA DE SÂNZIENE

Resume

Les éléments de l'existentialisme mis en relief dans Noaptea de sânziene (La forêt interdite) de Mircea Eliade, nous allons les résumer comme suit :

- *l'existence authentique s'oppose aux conventions sociales et personnelle*
- *la sauvegarde du terroir de l'histoire peut se réaliser par Amour, Spectacle, Sainteté*
- *le négatif, le démoniaque ne peuvent pas être évités en histoire, contre eux il faut lutter avec les armes ci-dessus*
- *le temps historique contient en soi la chance de la délivrance et chacun doit en profiter en suivant ses forces et capacités*
- *la torture et l'accident tiennent intrinsèque de l'espèce humaine*
- *l'intégration du mythe par des exercices d'anamnésis et la récupération de sa propre personne par la spéculation des situations existentielles favorables peut approcher la sauvegarde d'histoire*
- *une attitude personnelle marquée face à la divinité entretient, comme par un sort de sacrifice, la vie dans sa totalité*
- *la décodification en clef propre des silogismes existentiels, qui peuvent être absurdes, pourrait nous aider intellectuellement à dépasser les situations existentielles néfastes*
- *la confiance et la réserve visant l'intervention salvatrice de la divinité crée une tension dans laquelle l'être humain est partie de la sauvegarde générale.*

Elemente de existențialism considerăm că pot fi întâlnite mai ales în proza realistă a lui Mircea Eliade. Scriitorul român mărturisește că i-a întâlnit la Paris pe filosoffii existențialiști, alături de orientaliști, indianiști, teozofi etc. Desigur, relațiile cu aceștia din urmă erau mai strânse, dar după cum mărturisește Eliade¹, îi citea cu interes pe existențialiști, participa la conferințele lor² etc. Este vorba despre Camus, Sartre, Simone de Beauvoir, dar și de Merleau-Ponty, Bataille, Breton, Theillard de Chardin. Deasemeni, Eliade era familiarizat cu opera unor Ortega y Gasset, Eugenio d'Ors, Unamuno. De aceea, considerăm că elementele cele mai pregnante de existențialism le întâlnim în proza de maturitate, cum e *Noaptea de Sânziene*, dar un existențialism incipient mai poate fi întâlnit și în *Maitreyi* și mai ales, în *Huliganii*. În scrierea din urmă (publicată la vârsta de 28 de ani la București), Eliade exaltă adolescența virilă, sacralitatea viscerală a spiritului, forța inocentă și uneori brutală a adolescenței. Un personaj al acestei proze, evocă la un moment dat un fel de crez al acestei vârste: „Există un singur debut fertil în viață; experiența huliganică. Să nu respecti nimic, să

¹ În *Încercarea labirintului*, interviuri cu Mircea Eliade de Claude-Henry Roquet, ed. Dacia 1990, trad. Doina Cornea, p.81

² cum a fost conferința „Existențialismul este un umanism” al lui Sartre

nu crezi decât în tine, în tinerețea ta, în biologia ta, dacă vrei... Cine nu debutează așa, față de el însuși sau față de lume – nu va crea nimic, va rămâne sterp, timorat, copleșit de adevăruri. Să poți uita adevărurile, să ai atîta viață în tine încît adevărurile să nu te poată pătrunde, nici intimidă – iată vocația de huligan"³. Lămurirea acestui soi de virilitate poate da răspunsul la întrebarea „ești sau nu ești?” „te simți complet, rotund, vital, robust? te simți creator, în viața dumitale intimă și în inteligența dumitale? Atunci ce-ți pasă de adevăruri? ... Rămii întreg, rămii huligan!...”⁴. Așadar, un aspect al existențialismului la Eliade ar fi această marcarea a diferenței dintre adevăr și existență, așa cum ea apare în existențialismul francez (unde e vorba de diferența dintre esență și existență). Desigur, problema e mai veche și o putem decela încă în dialogurile platoniciene sau în literatura sacră; dar, exprimată astfel de tînărul prozator, situația existențială a tînărului și expresia ei devin o bornă a traseului existențial și certifică autenticitatea existenței. A fi autentic înseamnă a trăi dincolo de reguli și convenții, a te răzvrăti – iată niște constante ale adolescenței, oriunde ne-am situa în istorie.

Mesajul lui *Maitreyi* ar putea fi tradus simplu: cel aflat în căutarea absolutului, găsește în cel mai fericit caz, ori iluzia iubirii, ori singurătatea. Asta i s-a întîmplat lui Eliade și eroilor săi. „Nu-mi venea a crede că sunt și eu asemenea celorlalte mii de muritori nefericiți, care iubesc și uită, și mor fără să socotească nimic etern, nimic definitiv”⁵.

Romanul *Noaptea de Sînziene*, este mult mai echilibrat din punct de vedere existențial. Aici are loc o întoarcere la mit, o încheștare cu istoria. Autorul caută Salvarea din Istorie, care se poate face prin Iubire, prin Spectacol (adică operă) și prin Sfințenie. Dar totul pare subordonat unui destin care lucrează independent, ori este văzut astfel de cei aflați înăuntrul lui. Inclusiv personajele negative, sînt expresii ale sacrului manifestat demonic, și acestea acționează în sensul destinului. Sacrul exprimat demonic amplifică suferința, ororile, războiul, și fiindcă nu poate fi evitat, apare ca necesar. E o iluzie că putem învinge răul în lumea istorică. Dar e un păcat să nu încercăm să o facem. De aici rezultă personaje, caractere, întîmplări care contruiesc o geometrie existențială din care se desprind cîteva situații privilegiate.

Timpul ca ocazie de eliberare

Raportat la timp, sacrul înseamnă evadare din acesta. De aceea, o filosofie a timpului ar trebui să includă și o rezolvare a relației cu sacrul, situație tipic existențială. Putem aminti faptul că spre deosebire de Heidegger, la Mircea Eliade, timpul nu este o iremediabilă alergare spre moarte, ci, mai ales, conține în sine ocazia unei eliberări.

Ștefan, personajul principal al *Noptii de Sînziene*, știa că timpul se poate opri în loc, încă de copil, atunci cînd a adormit într-un car de fin ce aluneca pe o cărare a nopții, rămînînd totuși pironit între stele. În roman apar momente în care pare că lumea întregă s-a schimbat; „Ce trebuie să caut?” îl întrebuse Ileana. „Să scapi de Timp. Să ieși din Timp. Privește bine în jurul d-tale: ți se fac din toate părțile semne. Încrede-te în semne. Urmărește-le...”⁶. Sau: „Păcat, păcat. Lumina acesta nu-l va aștepta. Așa cum era acum, nu va mai fi niciodată. Niciodată. Cînd se despărțise de Biriș, întristat, aproape descurajat, o regăsise deodată, lumina aceasta dulce, nefirească, fragilă – și respirase adînc. Timpul e ireversibil, fără îndoială, clipele aleargă, și cu fiecare clipă ne apropiem de moarte... dar în afară de asta mai e și altceva. În afară de alergarea aceasta către moarte, mai e ceva. Lumina aceasta

³ Mircea Eliade, *Huliganii*, ed. Rum-Irina, 1992, p.182

⁴ idem

⁵ Mircea Eliade, *Maitreyi*, ed. Minerva 1986, p.164

⁶ citatele sînt date din *Noaptea de sînziene*, vol 1-2, ed. Minerva, colecția BPT, București, 1991

ascunde altceva. Așa cum sînt eu, așa cum e Biriș, ascundem, fiecare dintre noi, altceva. Se află ascuns undeva în noi, în adîncul ființei noastre. Altceva". E vorba de un sentiment îndreptat împotriva Timpului văzut ca alergare către moarte, așa cum îl concepe Heidegger, la care Eliade face trimitere fățișă.

Uneori, „timpul își schimbă calitatea”, precum lumina strălucirea: „Parcă din toate părțile deodată izbucnise o plenitudine a tuturor lucrurilor. Simțea că traversează un Univers *plin*, fără nici un fragment de vid, fără nici o absență. Parcă toate lucrurile ar fi fost la locul lor și toate ar fi fost îndestulate pe veșnicie...”.

Alteori, timpul devine presant, radical, iremediabil: „Întotdeauna e ceva de făcut”, spune Ștefan, gîndindu-se că Dumnezeu a părăsit pe oameni în mijlocul războiului pornit de cîțiva potentați (care oricum ar fi existat, chiar dacă nu purtau numele de Hitler sau Stalin). În istorie, omul poate oricînd să aleagă, dar numai pentru sine; e oprit să acționeze pentru mîntuirea semenului. Aceasta fiindcă „timpul și-a precipitat ritmul. Zilele noastre sînt numărate. Energia noastră e limitată. De-abia ne va ajunge să ne scăpăm singuri. Nu mai poți întinde o mîna de ajutor celui alt”.

Tipuri de personaje, conjuncturi spațio-temporale

S-a spus de pildă că Noaptea de Sînzienne este un roman de factură gideană (...). Dacă reținem din Gide teoria actului gratuit, atunci putem constata că la Eliade, practic nu există hazard, că traseul personajelor este calculat în cele mai mici amănunte de o providență totalitară, din care totuși, se poate evada, chiar împotriva ei, dar nu prin sinucidere sau dezertare, ca la Sartre. Prin situațiile existențiale puse în lumină, putem găsi desigur filiații cu existențialismul sartrian: Ștefan se duce la război ca voluntar, deci cu gîndul că acela este războiul lui, că îl merită. Tortura sau accidentul, sunt asimilate integral speciei umanului. Totuși, dacă la Sartre te poți sustrage prin sinucidere, aici sinuciderea ar fi o pierdere iremediabilă a destinului, iubirii și a persoanei.

Totul începe atunci cînd Ștefan își petrece noaptea de Sînzienne în pădurea Băneasa și suferă cu această ocazie un fel de anamnesis. I se arată (palid, în ghicitură) cum va decurge viitoarea lui existență, dar elementele nu sînt suficiente. El se ambiționează să fie atent la semnele ce i se fac, dar pe care nu le poate decodifica pînă la sfîrșit. E obsedat de posibilitatea ca o mașină să dispară fără urmă la miezul nopții. „Mi s-a părut că *știam* ce se va întîmpla cu mașina aceea: exact la miezul nopții trebuia să dispară. Am fost obsedat toată seara de mașina aceea pe care o *văzusem*, deși nu se afla acolo, în pădure, și care trebuia să dispară la miezul nopții. *Știam* că va dispărea și că nu o voi mai vedea toată viața. Și gîndul ăsta mă întrista într-un chip neînțeleș, gîndul că n-am s-o mai revăd toată viața...”.

Pe scurt, tema romanului este căutarea de sine și evadarea din timp: personajul principal, Ștefan, are un dublu, o persoană cu care seamănă foarte bine, Ciru Partenie, mare scriitor; cei doi sînt confunđați deseori. Așa o cunoaște Ștefan pe Ileana, fostă logodnică a lui Partenie și care îi va deveni soție; la fel și pe Biriș, profesor de filosofie și exeget al lui Partenie, pe Ioachim, legionar, pe Bibicescu, actor și pe alții. Din partea lui Ștefan, apar două personaje: Vădastra, ale cărei perorații le aude prin pereții camerei de hotel și căruia îi va fi confident un an, fără ca acesta să știe; în sfîrșit Ileana, pe care o va cunoaște în ziua fatală de Sînzienne, și cu care se va cununa în turnura tragică a unei iubiri imposibil de înfăptuit pe fața Pămîntului.

Încă din debut sunt surprinse scene care se derulează simultan: Ștefan, aude prin pereții subțiri, de paiantă ai unei camere de hotel, vorbind pe vecinul său, Spiridon Vădastra. Dar aceasta este numai o simultaneitate de mîna a doua, un antract pentru adevăratele

revelații. Faptul că Ștefan aude tot soiul de nume care îl obsedează, pare a fi un fapt gratuit. Cum se vor antrena toate aceste nume într-un carusel de fapte din care Mircea Eliade ne face părtași la salvarea ori la nimicirea lor, rămâne de văzut. În fond, personagiile sînt niște alter-ego ale autorului, așa cum îl regăsim în paginile de jurnal, în ambiția adolescentină, în evadările sihastre, în setea de a deveni un „om mare” etc.

Carierist, Vădastra vrea să facă „lucruri mari”. De fapt, el vrea să fie stăpînul lumii, cel mai bogat și cel mai celebru. E vorba de un complex de inferioritate și o ambiție enormă care îl propulsează, de n-ar fi la mijloc în cazul său și de o stranie inadecvare, de o orbire fulminantă, de o confuzie a proporțiilor. Vădastra este caricatura unui reprezentat al societăților secrete ce țin în mînă lumea și politica. Fabulează, este o persoană fetiș, un frustrat, un complexat, un nimeni, o ambiție megalomană ce clachează în paranoia.

Ștefan își asumă perorațiile lui Vădastra pentru că și el este în căutare de miracole pe care le surprinde episodic în zone privilegiate spațio-temporal. Dar în cazul lui Ștefan, revelațiile se integrează ritmului cosmic, și îi conferă un sentiment de plenitudine și libertate: „Pe nesimțite, deasupra lor, cerul își domolise sclipirea. O stea răsărise din senin, stingheră, în creștetul pădurii. S-ar putea întâmpla fel de fel de miracole, continuase el fără s-o privească. Dar trebuie să te învețe cineva cum să le privești, ca să știi că sunt miracole. Altminteri, nici nu le vezi... Unii spun că în noaptea aceasta, exact la miezul nopții, se deschid cerurile. Nu prea înțeleg cum s-ar putea deschide, dar așa se spune: că în noaptea de Sînziene de deschid cerurile. Dar probabil că se deschid numai pentru cei care știi cum să le privească”.

Ștefan caută și altceva în afară de dragoste, mai exact, prin iubire, dorește elucidarea salutară : „Poate că există undeva o posibilitate deschisă miracolelor, un mister ireductibil, un secret pe care nu izbutim încă să-l descifrăm.... ceva care să plece tot de-aici, dintr-o mare dragoste, dar care să ducă în *altă parte*... S-ar putea, totuși, ca să mai fie o ieșire, pe care noi n-o vedem. Faptul acesta că tu ne-ai întîlnit pe amîndoi ar putea fi un *semn*, ar putea semnifica ceva...” îi spune el soției sale.

Cît despre Ileana, aceasta îi apare ca un *semn* trimis. Ștefan îi vorbește despre o mașină și despre cheile ei care ar fi dispărut la miezul nopții cît timp ei s-ar fi plimbat în pădure.

Mai tîrziu îi va spune Ileanei că „mașina există... că sfera aceasta în care sîntem închiși este numai în aparență de oțel, în realitate e spartă în nenumărate locuri, e asemenea unei coji de ou spartă în toate părțile”. Oare semnele premonitorii sînt numai ispite, ori vor ajunge să trăiască împreună evadarea din ficțiunea istoriei și a propriilor sentimente ce nu se pot realiza *aici*?

Demersul lui Eliade pare să arate că evadarea este imposibilă. Folosind terminologia lui Blaga, prozatorul rămîne cantonat în zona intelectului enstatic. Șansa pe care ne-o oferă extaza iubirii nu poate fi folosită fără discernămint; pe tot parcursul romanului se repetă obsedant – cum poți să iubești două persoane în același timp? – dar iubirea erotică duce la dualism, la scindare între bine și rău... însă și aici în acest domeniu, personajele par oprite fie de destin, fie de prejudecăți. Fiindcă personajele din *Noaptea de Sînziene*, în loc să fie interesate de Secretul ultim, de extaz, se mărginesc la a colporta „taine” vehiculate în anumite cercuri de război, ori în a-și cultiva la nesfîrșit angoasele, infirmitățile, neputințele. Ștefan ascultă cu aviditate mărturisirile lui Vădastra, un „exaltat”, prin pereții camerei de hotel și faptul că acesta a fost iubit, pare-se, de o anumită doamnă Zissu, i se pare a fi un *semn*. Află că doamna Zissu, mult mai în vîrstă, a nutrit întîi sentimente materne față de Vădastra, apoi l-a inițiat în amor, așa cum a făcut și cu Partenie, și cîndva, cu un ofițer care se deduce în final că ar fi fost tatăl Ileanei; o dublură a doamnei Zissu îi apare și lui Ștefan: o

Circe a amorului se poate ascunde în orice femeie. Iar rolul său inițiativ este tipic pentru proza lui Eliade.

„Ești una din aceste două ființe semi-divine: Calypso sau Circe... Nimfa Calypso... păstra captiv pe sârmanul Ulysse, în insula ei cu patru izvoare și nenumărate specii de arbori”.

Ștefan îi spune tinerei doamne Zissu care se remarcă avînd o gură foarte roșie, parcă însîngerată (care îl reține în Portugalia), că ar vrea să fie veșnic tînăr, „ca în basmul nostru Tinerețe fără bătrînețe și viață fără de moarte. Cred că am acest drept: de a-mi cere partea mea de nemurire... Toate celelalte drepturi pe care istoria se zbate să le cucerească în chip definitiv – libertatea, bunăoară, sau respectul persoanei umane – sînt numai un preambul la singurul drept cu adevărat imprescriptibil, care este dreptul la nemurire... Noi trebuie să sperăm că într-o bună zi vom reintegra condiția adamică primordială. Că vom putea trăi, adică, nu numai în Timp, ci și în Eternitate”.

Femeia deține tot timpul un secret în plus, care nu e doar cochetărie, mister la care bărbatul are acces doar cu mari eforturi. E vorba de o intuiție existențială. Planul femeii – pe care Eliade nu îl decodifică pînă la capăt conține un atu, ea e protagonista mereu a unui joc secund hotărîtor. Noi spunem că femeia, ca subiect al ispitei este mijlocul prin care aceasta are acces la bărbatul privit ca obiect al ispitei, istoriei sau destinului.

Totuși, pe Ștefan, nici o femeie nu-l ajută să elaboreze o teorie adevărată asupra femeilor. Probabil, fiindcă nici una nu are vocație de sfință, ori dacă are, cum e Irina, (viitoarea soție a lui Vădastra) nu i se revelează în totalitate. Tipurile feminine sînt absolut toate, intermediari ai Sacrului, preotese ale destinului; de altfel Rudolf Otto, numește Sacrul cu aceste trei frumoase nume: Mirum, Tremendum, Fascinans. Iar Eliade, care îl citea pe Hegel cu *Fenomenologia Spiritului* în ultima parte a vieții sale, căuta probabil o dialectică după care ar trebui să se manifeste inclusiv Sacrul întrupat feminin.

Cînd Ștefan află că va avea un copil cu Ioana, este marcat de posibilitatea ca o altă lume ar putea să înceapă. Utopic, universul cel nou ar fi unul geometric, metafizic, plin de muzică și știință: „un Univers inaccesibil muritorilor de rînd, ca noi. Și în care revoluțiile nu sînt posibile decît de sus în jos, pornind din alte spații geometrice, încă și mai dificile. Dacă va fi s-o răstoarne cineva, va fi tot o Regină, ca ea, sau un Rege, cu mintea mai îndrăzneată... Iar de va fi băiat... va fi Muzician, Matematician, sau Metafizician...”.

Lui Ștefan i se naște un băiat.

Situații existențiale

În *Noaptea de Sînzien*, Eliade creează cîteva scene memorabile în care primează situațiile mitice, cum ar fi: întoarcerea acasă, în Moldova, a duhurilor soldaților români morți la Stalingrad, atmosfera de secetă la propriu și la figurat de după război, momentele de tandrețe dintre Ștefan și Ileana, tortura pe care o suferă Biriș, ca un sfinț căruia Dumnezeu îi ridică suferința (el este torturat, îi roagă pe călăi să nu-l bată, că spune tot, socotindu-se un laș, iar momentul în care torționarii, dovedesc că nu știu nici primele strofe din Miorița, versuri bănuite că ar conține un mesaj cifrat folosit de „dușmanii țării” este absolut colosal) și, mai ales, finalul în care iubirea celor doi, Ștefan și Ileana evadează dincolo de Timp.

Noaptea de Sînzien a lui Mircea Eliade este un roman în care înaintînd, îți dai la un moment dat seama că se urmărește recuperarea existenței subiective în care fiecare individ este centrul, ca într-o geometrie n-dimensională. Formal, lucrurile sînt foarte riguroase. Fiecare paranteză deschisă de autor, mai devreme sau mai tîrziu se va închide. Unde duce tot acest ghem de destine, acest aparent amalgam de timp și trăiri subiective? Nicăieri altundeva decît în Paradis. Paradis tocmai aceasta înseamnă: retrăirea simultană și amănunțită a

propriei vieți în legătură cu ale celorlalți. Iar poarta pe care se străduiește să o deschidă personajul principal (mai mult prin ordinea demersului, ori prin alegerea autorului) este cea a iubirii. În Paradis se ajunge atunci când ai reușit să îți asumi datoria și să ai șansa iubirii. Iubirea e libertate și căutare și luptă înverșunată cu o lume potrivnică, cu dușmanii iubirii. Ștefan, Ileana, Ioana, Partenie, Biriș, Cătălina, Vădastra, doamna Zissu etc vor atinge acel moment unic care va transcende istoria și va atinge infinitul. Din clipa evadării de sub tutela destinului impasibil (care aparent este un accident de mașină în care pier Ștefan și Ileana) ei vor deveni un singur subiect, o singură iubire, un nou unic într-un etern Paradis.

Dealtfel în romanul lui Mircea Eliade este o retrăire a vieții în cele mai mărunte amănunte în iminența ieșirii din timp și în proximitatea lui Dumnezeu-destin.

Irina îi dezvăluie lui Ștefan că ceea ce trăiește el secvențial, se adună la Dumnezeu care îi dă omului când acesta ajunge la El, viața întregă: „Și i le înapoiază pe toate, îi dăruiește din nou viața lui întregă, așa cum n-a cunoscut-o el niciodată, căci omul își trăiește viața bucată cu bucată, și când trăiește un an, uită ce-a trăit în anii care au trecut, dar Dumnezeu nu uită nimic. I le dă pe toate deodată. Îi dă din nou pe toți oamenii cu care s-a legat și pe care i-a iubit el. De aceea numai sufletele odihnite cunosc fericirea; pentru că un suflet, în Cer, le are pe toate deodată, în timp ce noi, oamenii vii, le avem pe rând, și nici nu înțelegem bine ce avem. Numai după ce ne cheamă Dumnezeu la El înțelegem”. Este aici într-un fel aceeași teorie a lui Ștefan, care consideră că simultaneitatea viețuirii se obține scăpând de Timp: „singura, adevărata beatitudine e posibilă numai atunci... omul scapă de Timp și contemplă o eternă simultaneitate”. Cu cât iubești mai mult, cu atât bogăția darului vieții e mai mare, dar mai ales darul de după viață prisosește.

Tot de la Irina află că și Ileana și Ioana i-au fost ursite, dar că nu le-ar fi putut iubi pe amândouă decât în Cer, acolo unde Timpul nu mai este o piedică pentru cunoaștere sau iubire. Irina îi explică: „Păcatul tău este că vrei să trăiești moartea aici, pe Pământ... dar pe pământ omul e dator să trăiască numai viața. Moartea lui adevărată o va trăi în Cer. Dacă încearcă să trăiască moartea pe Pământ, păcătuiește și se mistuiește în deznădejde. Și atunci, nici nu trăiește cu adevărat, nici nu moare. E ca un fel de strigoii”.

Ștefan își dă seama că nu are vocație de Sfânt, că nu trăiește ca unul din aceștia. Dimpotrivă. În afară de o atitudine morală și intelectuală demne, e foarte lumesc: ambițios, capricios, captiv în activitatea lui, nu practică vreo formă de asceză decât în experiențe limită, așa cum face când se înrolează pentru linia întii.

Miza existenței oscilează între a ghici acel ceva, nedeosebit de lucrurile lumii, dar care nu aparține acesteia și a pune întrebarea potrivită (precum Parsifal) „Din fericire, ni s-a lăsat o viață întregă ca să-l ghicim. Dar dacă, pînă la moarte, nu-l ghicim – sîntem pierduți”. Ștefan ar vrea să pună o întrebare justă lui Dumnezeu. Problema este în fond nu să găsești răspunsul, ci să pui neconținut, întrebarea cea justă.

„Înainte chiar de a afla vreun răspuns satisfăcător, continuase Ștefan, și numai prin faptul că a fost rostită, *întrebarea justă* regenerează și fertilizează⁷; și nu numai ființa omenească, ci întreg Cosmosul. Ghicesc în acest simbolism solidaritatea omului cu Firea întregă; întreaga viață cosmică suferă și se ofilește prin nepăsarea omului față de problemele centrale. Uitînd să ne punem întrebarea justă, pierzîndu-ne timpul cu inutilități sau întrebări frivole, ne omorîm nu numai pe noi, ci omorîm prin moarte lentă și sterilizare o părticică din Cosmos. Aș putea merge și mai departe. Aș putea presupune că oamenii continuă să trăiască *sănătoși* și Cosmosul își continuă ritmurile datorită exclusiv întrebărilor pe care și le pun acei cîțiva aleși care, asemenea lui Parsifal, pătînesc pentru lenea noastră spirituală. Poate că am deveni, peste noapte, sterpi și bolnavi dacă n-ar exista, în fiecare țară și în fiecare moment

⁷ el vorbește, după cum se vede, numai despre idealități

istoric, anumiți oameni hotărâți și luminați, care să-și pună întrebarea justă... Și nu ar fi deloc exclus ca haosul și catastrofa în care ne pregătim să intrăm și noi, să se datoreze, în ultimă instanță, dispariției acestor oameni hotărâți și luminați, sau faptului că nimeni nu se mai îndreaptă spre ei ca să le pună, din nou, întrebarea justă”.

Romanul este pentru Eliade un prilej de a-și expune ideile cele mai stranii, dar care par să aibă un sens ascuns expiator. În straneitatea existenței lor, acești aleși întrețin un fel de cîmp metafizic, absolut real, descurajant, de nevăzut și de neapreciat, precum piatra din capul unghiului, de care toți se lovesc, dar nimeni nu o recunoaște ca punct origo al lumii. Cuvîntul trebuie să-și regăsească sensul inițial, deplin, în care transporta numai realități sacre. Dorința de a ținti mereu acel lucru este suficient pentru a potența credința în existența și puterea lui.

„Eu nu pot crede, spune Ștefan. Ar fi prea simplu. Dacă așteptăm eliberarea prin moarte, n-am cîștigat nimic. Problema este să ne eliberăm din pîntecul balenei vii fiind, în viață, în Timp, în istorie... Dacă numai moartea este eliberatoare, atunci totul este deșertăciune”.

Miezul dens al Realității e străpuns prin intruziuni de scene în care timpul e inversat, are valoare doar timpul interior, subiectiv, ca și cum un personaj ar putea să fie în două locuri și trupuri deodată, așa cum se dezvăluie cititorului care află de-abia în momentul lecturii de ele. Inclusiv reveria personajelor e un motiv de speculație pe seama timpului.

Războiul îl prinde pe Ștefan la Londra. Aici sînt surprinse caractere în scene tragicomice sau burlești. Ștefan bravează că se poate smulge bombardamentelor citind pe Shakespeare. Împotriva aceleiași Istории sînt posibile două variante, ca „posibilități de apărare”: „acțiunea sau contemplația. Aviatorul care apără cerul Angliei acționează; noi nu avem altă posibilitate decît să contemplăm, adică să ieșim din Timpul istoric, să regăsim alt Timp...”

Acest Alt timp ține de un real simultan mai profund... „nu vreau să-mi amintesc de soția, copilul sau țara mea așa cum sînt ele în *clipa de față*. Mă gîndesc la ei proiectîndu-i într-un alt Timp, fie într-un moment din trecut, fie un Timp imaginar”. Cel care contemplă nu e obligat să depîndă de o anumită configurație, ci se plimbă liber – singurul mod de a nu se lăsa confiscat în vîrtejul istoriei. Această abstragere seamănă cu atitudinea indienilor....

În timpul bătăliei Londrei, aflat într-un adăpost, Ștefan rememorează o zi din vara lui 1934, de la Predeal. E straniu, ca simplu lector al romanului, să afli că a existat acest gînd ca o suprapunere de planuri: cîndva, un persoană, în timpul unui bombardament, se gîndea la o clipă din viața lui petrecută în țara de obîrșie. Sentința era: „Un om trăiește autentic cîteva ceasuri la fiecare zece, cincisprezece ani... Un credincios nu are mai mult de două, trei experiențe religioase în toată viața lui... restul e rutină. Ca și viața noastră...”

După ce Ștefan luptă pe front ca voluntar (în lina întîi), contribuind la eliberarea Basarabiei, se reîntoarce la legația diplomatică din Lisabona, unde o regăsește pe Ileana; după o poveste superbă de amor (Bussaco, Palace Hotel) unde serbează revelionul anului 1942; imediat, Ștefan o părăsește fără nici un motiv, ori poate din obstinția de a păstra nealterată clipa de maximă tandrețe atinsă și se întoarce pe front. După ce luptă doi ani, scapă din Crimea pe mare. Apoi românii întorc armele și americanii bombardează Bucureștiul chiar de Paști. În bombardament Ștefan își pierde soția (Ioana) și copilul. Într-o scenă tulburătoare, Ștefan crede că au plecat. „Unde sînt? Întrebă el. Nu mai sînt aici. Au plecat”.

Toate aceste evenimente îl marchează definitiv, prins în caruselul faptelor exterioare ca într-o cursă. Cu cît opoziția față de istorie este mai mare, cu atît aceasta își ia revanșa cu vîrf și îndesat. Cu alte cuvinte, nu opoziția activă față de ceea ce ne apare ca fiind exterior, fals, inconstant, este calea spre sacru, ci lăsarea în voia destinului cu interpretarea semnelor

și folosirea ocaziilor favorabile ce duc la eliberarea din timp. Intuirea momentelor atât de rare în care existența pare asistată de altceva superior înseamnă a depista sacrul. „Ștefan are fobia Istoriei, are groază de evenimente; el ar vrea ca toate lucrurile să rămână pe loc, așa cum i se păreau lui că erau în paradisul copilăriei. Și atunci istoria se răzbună; îl înfundă de câte ori poate. Îl bagă în lagăr din greșeală, omoară oameni în locul lui, tot din greșeală și așa mai departe. Uite, mie, care trăiesc în istorie și sînt împăcat cu Istoria, mie nu mi se întîmplă niciodată nimic...” spune Biriș, rezumînd destinul lui Ștefan.

Meditînd asupra vieții sale, ca un autentic filosof existențialist, Ștefan conchide: „Parcă toate mi s-ar trage dintr-o seară de vară de acum nouă ani, din seara de Sînzienne din 1936. E absurd, dar uneori am impresia că din momentul acela m-am rătăcit, că de-atunci n-am mai trăit viața mea” (era 23 iunie). În același timp, Ștefan se simte răspunzător de morțile lui Partenie, a soției și copilului său. El crede că a iubit-o cu adevărat numei pe Ioana („dar te rog să mă crezi că n-am iubit-o, cu adevărat, decît pe Ioana”). Culpabil și rătăcit într-o existență străină, Ștefan caută mai departe, eliberarea: pe front, ori în obsesia propagată din ziua și noaptea aceea de Sînzienne, cînd are profundul anamnesis a ceea ce avea să se întîmple, însă nu reușește să-și explice rațional. Scapă din război și se întoarce ca să o caute pe Ileana care îl blestemase, ori îi prezisese că o va căuta în genunchi pînă la capătul pămîntului, fără să o mai găsească: „dacă pleci acum, i-a spus ea, nu mă vei mai găsi niciodată!”.

La fel ca și Narada, care și-a pierdut soția și copiii într-o inundație, Ștefan a fost scos violent din istorie. „E groaznic, dar așa s-a întîmplat, îi spune Biriș. O bombă americană a pus capăt Istoriei tale. Ai pierdut tot. Nu numai pe Ioana și Răzvan, dar ai pierdut chiar mărturiile exterioare ale existenței tale în Istorie: suvenirurile din copilărie, cărțile, tablourile. Ești un om scos complet din Istorie; fără trecut, fără identitate. Așa cum îmi spuneai odată că încercai să redevii închizîndu-te în camera secretă. Poți începe în orice clipă o viață nouă, de la început. Ai abolit Istoria, în realitatea căreia nu ai crezut niciodată... etc”.

Eliade interpretează în cheie personală Legenda lui Narada căruia Vișnu îi îndeplinește dorința de a afla puterea Maya: „Întîmplarea lui Narada nu se referă la sensul sau valoarea existenței umane: aceasta e o cu totul altă problemă. Vișnu vrea doar să-i arate că Maya, iluzia cosmică e posibilă datorită exclusiv Timpului, că Maya se poate manifesta grație duratei temporale”. Obsesiile lui Ștefan se rezolvă pe rînd, ori se deschid în alte „mistere”. Cert este că nici o paranteză deschisă în roman nu rămîne astfel. Dar cum putem evada, cum ne putem mîntui, cînd trebuie să iubim, cînd să creem, cînd să ne răzvrătim? Cine ne ordonează clipele existenței așa încît să nu ne rătăcim în labirintul istoriei?

Mîntuirea prin Spectacol sau operă

Ștefan își luase o cameră la un hotel pe care o alinta „camera secretă” ca să picteze, lucru pentru care nu avea nici un talent: „De fapt, nu pictam nimic precis. Pur și simplu luam pensula și începeam să pictez. Mi-e greu să-ți explic. Simțeam o mare liniște, aproape o beatitudine. Parcă nu mai eram eu, cel de toate zilele. Revenea de la suprafață, de undeva, din străfundurile ființei mele, un alt eu, cel adevărat, fără griji, fără dorinți, fără amintiri chiar... Pictînd, nu mai aveam trecut... Trăiam în prezent. Ca sfinții... Ceva mai tîrziu, înainte de a se muta Vădastra alături de mine, am mai descoperit și alt lucru: că în camera secretă, chiar cînd nu pictam, trăiam *altfel* decît acasă sau la minister. Orice aș fi făcut, făceam *altfel*. Nu știu cum să-ți explic, dar acolo Timpul era *altfel*, curgea *altfel*” – acest timp este calitativ altceva, nu e o pură „evaziune”.

Ștefan pictează în fond o lumină care nu există decît în anumite momente ale Timpului, o lumină ce pătrunde „de-a dreptul în firea lucrurilor”. El ar fi vrut să păstreze într-

un tablou, un *ce* calitativ diferit de celelalte momente profane, „un anumit timp întru totul prielnic revelațiilor, un anumit moment calitativ deosebit de restul momentelor care alcătuiesc Timpul cosmic”.

Proza lui Eliade înaintează pe fronturi în centrul cărora se află când un personaj, când altul, cercurile, destinele, se închid. E parcă o mână nevăzută care așează clipele și oamenii de ici colo, pe un imens eșichier.

Pe Biriș, Ștefan I-a înfîlnit într-o escapadă de 2 zile pe Bucegi; Biriș, „cel mai mare cunoscător al operei lui Partenie” face judecăți de valoare asupra operei scriitorului cu care Ștefan s-a obișnuit deja să fie confundat; Ștefan povestește: „Spunea că e ceva imoral în ultima producție a lui Partenie. Că el vrea să și trăiască și să și scrie, în același ritm ca *mai înainte*, dar că asta nu se poate, că acela care o face, trișează. Un scriitor poate trăi *înainte* sau *după* ce a compus o carte, spunea el. Dar nu poate să trăiască și să creeze în *același timp*. Actul creației îl confiscă în întregime și deci îi interzice să trăiască...”.

Istoria e contingentă, ceea ce contează este evadarea din ea.

Ștefan îl cunoaște pe Bibicescu (prin Biriș), actor fără talent, ce-și joacă rolurile în viața particulară. Este preocupat și el, într-un fel, de problema Timpului. Piesa de teatru îi apare ca un „timp concentrat în câteva destine”. Bibicescu crede că „spectacolul... este marea beatitudine supra-temporală care ne este îngăduită”. Teoria lui Bibicescu asupra teatrului are rădăcini mitologice: „Eu am o întreagă teorie a Spectacolului, pe care-l definesc: Timpul concentrat. Într-un cuvânt, Spectacolul silește timpul să se manifeste sub formă de Destin – ca să poată fi... exorcizat”. Funcția Spectacolului este de a exorciza Destinul și a provoca ocazia favorabilă ieșiri din timp. Bibicescu declară cu emfază: „Am o piesă extraordinară... Cu un singur personaj principal: Timpul, și poate cincizeci de personaje secundare, oamenii...”.

Existențialism mistico-revoluționar

Odată cu venirea comuniștilor la putere, oportuniștii ies la suprafață. Bibicescu spune: „Revoluția rusă va deveni avangarda Istoriei universale. Intrăm într-o nouă fază a evoluției omenirii. Omul devine liber să-și împlinească destinul său istoric”.

Întoarcerea de la Stalingrad a soldaților români căzuți pe front devine o temă mitologică de prima mână în plin secol XX, speculată artistic de Bibicescu. Aici, Biriș ripostează cu o întrebare: „Cum de împaci un mit al morții cu dobîndirea conștiinței istorice?”

Bursuc, oportunistul ce va deveni în scurt timp torționar, se înscrie în PCR, culmea, cu intenția să se călugărească și astfel să parvină în liota ierarhilor obedienți regimului. Este tipul demoniac, cu un discurs apocaliptic al diavolului care incult, amestecă Scripturile cu meschinăria sau chiar cu crima. „Bursuc se călugărise ca să poată intra în suita unui fost preot de țară, simpatizant comunist, pe care guvernul îl făcuse episcop și se pregătea să-l facă mitropolit”.

Combinăția revoluționar-materialistă grefată cu psihanaliza și creștinismul nu poate da naștere decât unui monstru. Demascările comuniste par a juca rolul unei terapeutici de psihanaliză colectivă în care vina este judecată în public, intimitatea păcatului individual desființată. Pare a se realiza o dreptate istorică ce țintește una de-a dreptul divină. „Salvarea înseamnă depășirea subiectivului... intervine ironic Biriș, „subiectivitatea trebuie mereu corectată prin conștiința istorică, pentru a nu se pierde contactul cu realitățile vii”, adică cu socialul, se eschivează ipocrit Bibicescu. Iar Bursuc, călugărul demoniac frapează prin jongleriile vulgar-teoretice: „Autocritica este formula revoluționară a mărturisirii păcatelor. Ne reîntoarcem la adevăratul creștinism, la mărturisirea publică a păcatelor. Asta înseamnă

revoluție!". În afară de desființarea persoanei, a relației intime cu Dumnezeu, Bursuc nu numai că nu-și mărturisește păcatele (de pildă aventurile cu femeii, bețiile etc), dar e sperjur, sadic și criminal. Va fi unul din torționarii lui Biriș, care va muri sub o anchetă stupidă. Tipul Bursuc ne imaginăm că ar fi zis: „I-am martirizat, i-am deschis poarta spre Rai. Păcatele i-au fost iertate. Am fost biciul lui Dumnezeu și vehicolul divin care i-a adus mîntuirea”.

Atmosfera apocaliptică este întregită, de descrierile dezastrului provocat de seceta abătută asupra Moldovei. Ștefan, în compania lui Bursuc pleacă să o caute pe Ileana într-un sat piedut de lume, Zinca, în Botoșani. Alăturarea între secetă și demoniacul Bursuc amplifică aerul irespirabil la propriu și la figurat, iar Ștefan pare iremediabil prins în mrejele diavolului. Eroul nu face nici un efort propriu pentru a se elibera. De aceea, dacă există un destin, el trebuie să cenzureze drastic confuzia croului principal, „căzut în somn de moarte”, trăgînd întreaga istorie după el. De aceea, acesta apare vinovat de suferința tuturor. El devine centrul unui cosmos turbionar în care centrul este pretutindeni iar suferința se generalizează.

În același spirit, prozatorul face apologia mîntuirii prin sfințenie: „Cum se face că Timpul *nu trece* pentru sfinți... Un sfînt nu trăiește ca noi în Timp: trăiește numai în prezent, nu are trecut; pentru el, Timpul nu curge: într-un anumit fel, neînțeles, stă pe loc”.

O dată, Ștefan, într-o delegație la Sighișoara întîlnise un personaj, Anisie, pe care, privindu-l cum își curăță pomii, înțelege că acesta trăiește conform ritmurilor cosmice.

Prin ocupația simplă pe care și-a ales-o, într-o continuă revelație a cosmosului, reușește să depășească timpul biologic și moartea, integrîndu-se în ființă. Momentul culminant și inițiativ, a fost un accident care i-a potențat desprinderea.

Totuși, Ștefan află de la Biriș că descoperirea lui nu e originală, „Marele Om” Partenie scrisese deja o nuvelă pe această temă pe care o publicase în *Viața Românească*. Aflînd aceasta, în confuzia serii Ștefan îi cheamă pe Biriș și pe Ileana să-i vadă picturile. Ei vor fi primii oameni care intră în „camera secretă”, o cameră „extra-istorică și atemporală”. Este camera copilăriei, căreia îi zicea Sambo, nume de o misterioasă inflexiune a unui sens fără nici o altă finalitate, fără o semnificație propriu-zisă⁸. Acum picturile lui se reduc la una singură, pe care n-o poate arăta fără a-și însoți dezvoltarea de explicații, fiindcă Ileana și Biriș n-ar ști cum să privească. Ileana ar fi dorit să vadă mașina ce urma să dispară de Sînzieni, iar Biriș... Atunci vede sensul nuvelei lui Partenie stînd în semnul de întrebare: „E departe sfîna?... Bunăoară: Mai e mult pînă în Rai? Sau: E departe Dumnezeu?”.

Timpul se suprapune ciudat, lipindu-și capetele peste cele ale personajelor. Nici o ruptură nu poate să apară, nici o fisură. Totul este continuu și totul, inclusiv confuzia este condamnată să urmeze unui plan prestabilit. Confuzia se ridică la scara destinului, din abstract coboară în existență. Un vis din copilărie al Ioanei, legat de unele amănunte ale biografiei sale, era să ajungă la Ulm, acolo unde se află cea mai înaltă catedrală gotică. Partenie vrea să-i împlinească visul cu ocazia logodnei lor, dar logodna eșuează. Acum, în sfîrșit ajunge cu Ștefan la Ulm. Aici îi așordează un român pe care Ioana îl recunoaște ca fiind un tînăr care se uitase îndelug la Ștefan cu ocazia unei călătorii cu trenul, cu un an în urmă, confundîndu-l cu Partenie. Acest tînăr, Ioachim este legionar și Ștefan îi oferă adăpost temporar, numai ca act de omenie, fără ca el să creadă în idealurile legionare. În fine, pentru această faptă Ștefan este închis laolaltă cu legionarii și în plus, nu semnează hîrtia de eliberare prin care să se desolidarizeze de vederile legionare, din simplul fapt că nu le-a avut niciodată. Consecvența cu sine se pare că este un lucru sancționat de mersul istoriei. Cînd vine rîndul lui Partenie să fie confundat cu Ștefan Viziru, îi este fatal. Ioachim Teodorescu,

⁸ Poate doar o rezonanță livrescă, în legătură cu *Salammbô*, romanul lui Flaubert - Salammbô, preoteasă a lui Thanit, zeița lunii

urmărit fiind, se apropie de Partenie pe stradă, luându-l de braț. Ripostează împușcând un următor și apoi ambii sînt uciși.

Concluzia silogismului absurd, existențialist, al multiplei confuzii de față ar fi: deoarece există cea mai înaltă catedrală gotică la Ulm, Partenie a fost împușcat de Siguranță.

Din punctul de referință al prozatorului, totul se explică, fiindcă acesta deține perspectiva necesară pentru a spune: totul se întîmplă din cauza păcatelor noastre: adică a confuziei, nehotărîrii și neștiinței. A neintuirii direcției. Sensul nu apare ca o simplă sumă a tendințelor centrifuge și centripete, ci ca o luptă aproape dialectică, în care nimicul devine ceva, iar Spiritul răspunde cu o mișcare ce trebuie să triumfe.

Concluzii

După ce am trecut în revistă majoritatea momentelor ce punctează traseul personajelor din *Noaptea de Sînzien*e, putem rezuma elementele de existențialism întîlnite:

- existența autentică se opune convențiilor personale și sociale
- salvarea din teroarea istoriei se poate face prin Iubire, Spectacol (operă) și Sfințenie
- negativul, demonicul nu poate fi evitat în istorie, împotriva sa trebuie luptat cu armele de mai sus
- timpul istoric conține în sine șansa eliberării de care fiecare trebuie să profite după propriile puteri și capacități
- tortura sau accidentul țin intrinsec de specia umanului
- integrarea mitului prin exerciții de anamnesis și recuperarea propriei persoane prin specularea unor situații existențiale favorabile poate apropia salvarea din istorie
- o atitudine personal marcată față de divinitate întreține ca printr-un fel de jertfă viața în întregul ei
- decodificarea în cheie proprie a silogismelor existențiale ce pot fi absurde ar putea să ne ajute intelectual să depășim situațiile existențiale nefaste
- încrederea și rezerva față de intervenția salvatoare a divinității creează o tensiune în care ființa umană e parte la salvarea (mîntuirea) generală

Bibliografie:

Încercarea labirintului, interviuri cu Mircea Eliade de Claude-Henry Roquet, ed. Dacia 1990, trad. Doina Cornea

Mircea Eliade, *Huliganii*, ed. Rum-Irina, 1992

Mircea Eliade, *Maitreyi*, ed. Minerva 1986

Mircea Eliade, *Noaptea de sînzien*e, vol 1-2, ed. Minerva, colecția BPT, București, 1991

Am mai consultat:

Viața Românească, nr. 1-2 1988, dedicat lui Mircea Eliade

Mircea Eliade, *Morfologia Religiiilor – prolegomene* – ed. Jurnalul literar 1993

Mircea Eliade, *Meșterul Manole*, ed. Junimea 1992